

Filosofická reflexe psychologie jakožto přístup ke zkoumání člověka

Autor: David Krámský, Lenka Krámská

Abstract

The philosophical account of psychology as the inquiry a man. – The contribution considers perspectives of philosophy as an interdisciplinary research based on conceptualisation of its basal research presumptions and viewpoints.

Keywords: philosophical reflexion, psychology, Husserl**Klíčová slova:** filosofická reflexe, psychologie, Husserl

Pokud bychom měli někoho v českém filosofickém prostředí spojovat s tématem člověka a lidství, byla by to jednoznačně Jaroslava Pešková. Právě skrze toto své filosofické zaměření se Jaroslava Pešková dostala do povědomí nejen filosofické obce, ale – a to bylo snad i jejím záměrem – do povědomí široké akademické veřejnosti. S respektem s ní totiž spolupracovali lidé z humanitních, ale také přírodovědných a technických oborů. Proč tomu tak bylo, nemá smysl v tomto textu zmiňovat, neboť ten, kdo měl možnost vstoupit s Jaroslavou Peškovou do kontaktu, přesně ví, díky čemu, respektive za jakých „předpokladů“ bylo možné se „setkávat u společné věci“. A právě povahu některých filosofických předpokladů se pokusíme pojednat prostřednictvím filosofické reflexe metodologického přístupu zkoumání člověka a jeho duše.

Jakým způsobem můžeme chápat a popsat člověka, lidský svět, lidskou duši, ve vědě, která se nazývá psychologie? Jaroslava Pešková si tuto otázku kladla v mnohých svých textech. S odvoláním na vybrané filosofické a historické prameny připomínala, že ačkoli může mít psychologie stejný předmět zkoumání s přírodními vědami, má zcela odlišná metodologická východiska a předpoklady. Problém je však v tom, že humanitně vědní výzkum na tuto podstatnou odlišnost mnohdy zapomíná a staví se do pozice exaktního vědeckého přístupu, blízkého přírodním vědám. Proč mnozí významní autoři spojují tento metodologický problém primárně s psychologíí? Proč se právě reflexe psychologie ukazuje jako příležitost k odhalení problémů spojených s objektivací, naturalizací, fyzikalismem či exaktností?

Je jistě mnoho rozmanitých vlivů, které se podílely na formování současné podoby psychologie. Zřejmě nejvýznamněji se však na této podobě podepsal významný historický přelom spojený s nástupem novověkého myšlení. Tato proměna souvisí především s proměnou povahy vztahu člověka a přírody. Antický až raně renesanční člověk se vztahoval k přírodě spíše jako její syn, vnímal a rozuměl oné zvláštní bytostné podobnosti, kterou mu zprostředkovával vztah k přírodě, jako něco zcela přirozeného. Tento vztah se však proměnil. Člověk badatel se postavil vůči přírodě jako k nějakému vzdálenému a těžko uchopitelnému objektu. Svět přestal být pro člověka uspořádán (kosmos) do organické jednoty, stal se předmětem výzkumu.

Například u Aristotela byla věda o přírodě (Fyzika) stále chápána jako organická věda. Duše pak byla hybnou silou lidského konání, díky níž se každý živý tvor přirozeně podílí na řádu světa. Novověké myšlení s touto přirozenou vazbou skoncovalo. Myslící člověk se stal přírodě bytostně cizí. Ego cogito jakožto živý myslící subjekt se vztahuje k přírodě, která však sama tuto živost postrádá. Mrtvá příroda může být popisována jakožto něco vnějšího. Zákonitosti, které zjišťuje a popisuje, jsou pak označovány jako přírodní zákony, avšak nejsou ničím jiným, než subjektivními pravidly o přírodě. Postupem času je mechanické pojetí světa a přírody bezzbytku vystřídáno pojetím světa živého, pojetím vitalistickým.

Novověkému myšlení coby nové racionální zkušenosti také přispělo spojení platónismu, akcentujícího přímou zkušenost a prožívání jevů, a aristotelské zdůraznění logického zpracování zkušenosti (analýza, diskuse, objasnění). Vedle Galilea byl významnou osobností formující další vývoj evropského myšlení také Leonardo da Vinci. Také on jako novoplatonik kladl důraz na zkušenost, kterou je třeba prostřednictvím nástrojů myšlení analyzovat. Na základě analogie mezi mikrokosmem a makrokosmem Leonardo nahlížel na podobnost duše a vesmíru. Duši má podle Leonarda i země, ze země čerpají všechny rostliny svou životadárnou sílu. Tato síla zemské duše je duchovní, neviditelná a netělesná. Leonardo však u tohoto vitalistického konceptu nezůstal, a samotný pohyb této duše si pak představil velmi mechanisticky. „Životní duchové“, kteří naplňují tělesné končetiny, způsobují rozšíření jejich svalů, které se tím zkracují a následně pak natahují šlachy, přenášející celou sílu do pohybu končetin.

Na jedné straně vnímá Leonardo sílu jako cosi vitálního, na straně druhé tělo coby „tělesný stroj“ vysvětluje dle čistě mechanických principů. Zatímco Aristotelés chápal duši jako formu (bytnost) organismu, u Leonarda hraje roli substance pevně usazená v mozku a její fyziologický význam začíná ustupovat do pozadí. „Životním duchům“, tzn. druhu nejjemnější látky, která tvoří přechod mezi duší (silou) a látkou, je od této chvíle určeno, že jsou činným pohonem životního stroje. Je to pak právě ona potřeba názorného výkladu, která vedla Leonarda k takovému stupni zjednodušení, že kauzálně vztahoval životní duchy k cukání svalů a pojetí člověka jako stroje. Nejde však o platónskou názornost, popis bezprostředně viděného, ale logicky abstrahovanou a analyticky zpracovanou hypotetickou teorií sloužící k objasnění určitých skutečností.

Podobně jako u Leonarda, Galilea a později v karteziánské tradici se svět nevyskytuje primárně jako onen původní jednotný a k člověku přirozeně vztažený svět. Je rozdělen na dva samostatné a oddělené světy. Na jedné straně svět exaktně vyjádřené přírody, na straně druhé svět psychických jsoucen.¹ Po Descartově rozdělení světa na přírodu a ducha přispěl tomuto rozštěpení také Hobbes svým pojetím „nové psychologie“. Taktéž jeho výklad byl založen na předpokladu fyzikalistického naturalismu. Duše v tomto pojetí je popisována podobným způsobem jako jiné přírodní jevy a procesy. Právě zde, u Hobbese, začíná empiricky a objektivně orientovaná psychologie, jak ji zřejmě známe dodnes. Hobbes otevírá prostor pro přírodovědné uchopení duše, v němž později může John Locke formulovat psychično na bázi přírodovědecké deskripce – základního východiska psychologie jako popisné vědy.

Podobně jako všechny hmotné procesy v přírodě, také duševní data přicházejí podle určitých pravidel do duše, která je nejprve „white paper“ či „tabula rasa“. Právě proto, že

¹ Těžkosti jsou pak například s ideou Boha. Patří k přírodě či k subjektu? Ať byla božská či lidská, vždy byla artikulována jako forma subjektivity.

novověká psychologie se úzce svázala s přírodovědným zkoumáním, nemohla disponovat svou vlastní metodologií a svébytnými způsoby poznávání lidské duše, a to i přesto, že od svého počátku se může legitimovat věhlasnými přírodovědně orientovanými spisy (Locke, Berkeley, Hume) nárokuje si trvalé a univerzální zdůvodnění.

Spolu s prvními novověkými protopsychologickými koncepcemi Locka, Berkeleyho a Huma se však objevují i první těžkosti, které paradoxně maří aspirace psychologie stát se po vzoru přírodních věd univerzální vědou. Přes velké úspěchy přírodních věd se vynořuje hluboká skepse namířená zprvu proti pojmům a vzorcům, které si nárokují bezpodmínečnou pravdivost a objektivitu. Právě odtud v posledku přichází i Humova kritika vědeckého poznání jako nikoli objektivního, ale poznání pouze blížícího se pravdě, poznání pravděpodobného. Poznání, které se utváří na půdě lidského (i toho vědeckého) vědomí, tak z principu nemůže být objektivní, ale naopak jako objektivně vyjadřované je nepochopitelné a nesmyslné.

Psychologie exaktní vs. psychologie duchovědná

Přestože se s materialistickým pojetím duše či duchovna setkáváme již dříve, například u Démokrita, teprve od Locka přebírá západní věda téma duše jako předmět – to, co lze z odstupu popsat a co vykazuje podobné zákonitosti, jaké jsou v přírodě. U Descarta se poprvé téma duše jeví jako něco, co je vázáno na subjektivní ego. Duše již není cosi, o čem se hovoří ve třetí osobě, ale je to spontaneita samotného myslícího já. Duše dle nového přírodovědného pohledu je lokalizovaným subjektem, anexem existujícího těla. Takto je formulován i psychologický postoj, proti němuž Husserl staví postoj duchovědný. Směřuje-li psychologie empirickými údaji k objektivním a exaktním faktům, měl by pak postoj duchovědný směřovat od předsudečnosti objektivní vědy k očištěnému já, které na půdě svého vědomí vytváří zkušenost světa; tedy Já jakožto duše, Já, které má o tomto světě vědomí, Já, které má možnost zakoušet a působit na svět a o této možnosti také vědět.

K duchovědné reflexi pak patří to, že Já má neustále privilegované zkušenostní vědomí, že je bezprostředně u předmětu, že v něm ustavičně „žije“. Tento vztah a kterýkoli způsob, jak člověk personálně zakouší a jak se mu názorně jeví okolí, totiž jeho životní prostředí, je právě jako personální fakt konstitutivním předpokladem duchovědné psychologie. Na jedné straně poukazuje Husserl na vědu o fyzických věcech a na straně druhé na vědu o lidech jako osobách, majících vládu nad svým tělem, pomocí něhož – jako vjemového těla – je člověk spjat se všemi ostatními realitami. Na rozdíl od psychologie coby objektivní vědy, která činí svět lidského prožívání tématem zkoumání, se duchovědná psychologie zaměřuje na tematizování světa jako světa subjektivity, světa vztaženého k subjektu, světa intencionálního. Svět v objektivitě přece není jen výkazem toho, co se před námi nachází, ale je primárně představou – zkušeností světa.

Novověkým myšlením motivovaná psychologie chce však něco jiného než duchovědnou reflexi. Empiricky zjištělým průběhem psychických fenoménů by ráda našla exaktní zákonitosti pokud možno matematicky formulované. Duše a její pohyby či později procesy se tak stávají pouze jakýmsi skutečností s idealizovanou časoprostorovou povahou. Takovouto cestou, inspirovanou fyziologickými popisy, se vydává také Wundtova experimentálně zaměřená psychologie, Jamesův funkcionalismus, Galtonovo, Simonovo, Binetovo či Goddardovo měření, nebo později Watsonův či Pavlovův behaviorismus.

Fenomenologie jako metodická reflexe předpokladů psychologického výzkumu

Fenomenologická reflexe nabízí východisko, jak nejen onu přírodovědně formovanou psychologii, ale i všechny vědy o člověku reformovat. Kritický postoj se musí v první řadě odvíjet od odmítnutí reálných, univerzálních a čistě psychologických zákonitostí. Ve vědách o duši totiž nelze pracovat s pojmem duše jako přírodovědeckým pojmem, který je pojat jen jako reálná kauzalita a prostorovost svého druhu. „Exaktnost“ psychologie nemůže být odkázána jen na deskripci psychična, jevícího se v empiricky daném vnějším světě, nýbrž musí reflektovat i deskriptivu samu jako oblast psychice implicitně přináležející.

Podobně jako i jiné vědy, které chtěly být relevantní výpovědí o povaze člověka, se i psychologie sama odcizila „psychičnu“ a „duchovnu“, které měla od svého vzniku v záhlaví. Důsledkem je pak to, že psychologie má dnes mnoho sofistických odpovědí, definic a metod jak pozorovat a uspořádávat duševní fenomény, ale není schopná promluvit o tom, co onen přirozený duševní život vlastně je. Aby byla s to porozumět existenci člověka jako sebevědomé osoby, jeho osobnímu, společenskému životu a jeho duchovním výkonům, musí provést kritickou sebereflexi předpokladů, z nichž čerpá svůj smysl a legitimitu, a ptát se po tom, jak je vůbec nějaká taková řeč, jako je řeč o duši, vůbec možná, totiž ptát se po psychologičnosti psychologie. Podobně jako filosof kriticky promýšlí předpoklady své reflexe, musí také psycholog zkoumat psychologičnost svého psychologického zkoumání.²

Zkoumání těchto myšlenkových předpokladů však vyžaduje, že jsme schopni onen přírodovědně-objektivistický přístup psychologie nahlédnout jako svým způsobem „naivní“ a nesamozřejmý. Teprve ve chvíli, kdy se psychologická objektivita stane nesamozřejmým tématem, lze se dozvědět víc o tom, o čem vypovídá ten či onen badatelský přístup. Avšak není právě již tato reflexe přesně tím rozhraním mezi psychologií a filosofií? Není pak ale dobře prováděná psychologie taková, která je prováděna jako o duši pečující filosofie?

² Slovy E. Husserla: „Psychologie psychologa.“

SEZNAM LITERATURY

HUME, David. *An Enquiry Concerning Human Understanding* [online]. [South Bend, IN]: Infomotions, Inc., 2001 [cit. 2014-05-26]. Dostupné z:
URL: <<http://site.ebrary.com/lib/natl/Doc?id=5000766>>.

HUME, David. *A Treatise of Human Nature*. (e-book) Waiheke Island: The Floating Press, 2009. ISBN 978-1-77541-067-6.

HUSSERL, Edmund. *Karteziánské meditace*. Praha: Svoboda, 1993. ISBN 80-205-0311-0.

HUSSERL, Edmund. *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie: úvod do fenomenologické filozofie*. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0561-7.

(*PhDr. Lenka Krámská, Ph.D.*, neuropsycholožka, přednáší na FF UK a v pregraduálních seminářích IPVZ. Pracuje jako neuropsycholog v Neurocentru nemocnice Na Homolce. Ve svých výzkumných pracích se zabývá především tématem možností zkoumání premorbidního intelektu a epilepsie. *PhDr. David Krámský, Ph.D.*, filosof, působí na katedře Společenských věd Policejní Akademie ČR a Národním ústavu duševního zdraví. Žák Radima Palouše a Jaroslavy Peškové. Zaměřuje se na výzkum morality v kontextu morální filosofie a psychologie morálky.)